

Ocskay Gyula

GLOBALIZMUS ÉS REGIONALIZMUS

avagy a kormányzatiság válsága?

Tisztelt Elnök Úr! Kedves Kollégák!

Előadásomban két, közkeletű felfogást tükröző állítás cáfolatára vállalkozom. Az egyik szerint a regionalizmus korunkban tapasztalható térnyerése valójában a modernitás előtti hatalomszervezési és identitásképző modell újjáéledését jelenti. A másik szerint a modern politikai gondolkodás története Machiavellivel kezdődik. E két – egymástól első pillantásra távolinak tűnő – téma közül elsőként az utóbbival foglalkoznék, és előadásom végén térnék vissza az előbbi cáfolatára. Mindeközben annak argumentálására törekszem, hogy a nemzetállami szuverenitás evidenciája mára meggyengült, és ezzel együtt került válságba az ennek a szuverenitásmodellnek megfelelő hatalomgyakorlási mód, a kormányzatiság is. Vizsgálódásomat három síkon (politikaelmélet, szociológia, episztemológia) végzem – a keretekhez illően vázlatosan.

1 Nemzetállam és kormányzatiság

Az a közhely, hogy a modern politikai gondolkodás Machiavellitől datálódik, általában a jeles reneszánsz szépíró és bölcseleő *A fejedelem* című munkájának abból a (felszíni) tendenciájából táplálkozik, amely elválasztani igyekszik egymástól a transzcendens megalapozású morál és a szekuláris természetű politikum szféráját. Eltekintve attól, hogy ez a tendencia már az idézett munkában sem egyértelmű, Machiavelli egész életművében ez a probléma korántsem egyarcúan jelenik meg. A másik főmű, a *Discorsi*¹ ugyanis a humanista erény alapú republikanizmus egyik programatikus írásának számít, s mint ilyen, a morál és politikum szféráját egymástól elválaszthatatlannak tekinti.

Ez az előzetes megjegyzés a későbbiekben még más szempontból is jelentőséget fog kapni. Most inkább azzal a megközelítéssel foglalkoznék, amely Michel Foucault nevéhez fűződik. Egy méltán híressé vált, és a XX. század végének politikaelméleti közgondolkodását meghatározó előadásában Foucault² arra hívta fel hallgatósága figyelmét, hogy az igazi szemléletváltás nem

¹ Eredeti címén szokás emlegetni Machiavelli *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* című írását (Machiavelli, Niccolò: *Művei I-II.* Hn, 1978, Európa, I. kötet, 87–441. p. Külön kiemelendők ebből a szempontból az alábbi fejezetek: I. könyv: I–X, XVI–XXI, XXIV–CCVI, XLIII–XLIX, LIV–LVIII; 93–124, 136–149, 169–174, 189–201. p.)

² Foucault, Michel: „Kormány-fővel” gondolkodni. In *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Debrecen, 2000, Latin Betűk, 287–305. p.

Machiavellinél, hanem az ő kritikusaival következnek be. Machiavelli *A fejedelem* célját, valamint a fejedelmi szuverenitás definícióját tekintve nem különbözik a középkori királytűkrök szerzőitől.

„A középkorban éppúgy, mint a görög-római antikvitásban fellelhetők azok az értekezések, melyek *A fejedelemnek szóló intelmek* címet viselték. Ezekben arra vonatkozóan látták el tanácsokkal a fejedelmet, hogyan kell viselkedni, miképpen kell a hatalmat gyakorolni, hogyan lehet kivívni az alattvalók támogatását és tiszteletét.”³ Ezeknek a műveknek tehát az a céljuk, hogy a hatalom megszerzésére és megtartására vonatkozó jó tanácsokat nyújtsanak az uralkodónak. S mi más volt Machiavelli célja, ha nem ez?

De ugyanígy megtaláljuk az azonosságot a szuverenitás megközelítésében is. „[...] Machiavellinél a fejedelem a fejedelmi méltósághoz és hatalomhoz (*principauté*) viszonyítva szinguláris, transzcendens és külsődleges. Ezt a méltóságot és hatalmat a fejedelem örökölni, megszerezheti, elhódíthatja, azonban semmiképpen nem válik annak részévé, mindig kívül marad rajta.”⁴

Mint a középkori szuverének, a fejedelem is örökség, hódítás vagy szerzemény útján válik egy adott terület urává, amelyhez a viszonya éppen ezért mindig is esetleges marad, uralma pedig külsődleges lesz. Ez azt jelenti, hogy az alattvalók szempontjából nem releváns kérdés, hogy kinek az uralma alatt élnek, kinek fizetik az adót. Életük nem sokat változik egy-egy fejedelmváltás esetén: „[...] szó sincs arról, hogy eredendően, lényegileg, természetesen módon és jogilag összetartoznának.”⁵

Közismert, hogy Machiavellinél a hatalom megszerzése szerencse és (a körülmények helyes felismerését jelentő) virtus (*fortuna è vertu*) dolga. Mindegy, ki uralkodik, ha van tehetsége hozzá.

Foucault arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a külsődlegesség (transzcendencia) teszi szükségsszerűvé az állandó háborúkat. A fejedelem (esetleges) hatalma egy adott területre vonatkozik, ezt a viszonyt fogja védeni, mint szuverenitása külső jelét, nem pedig az alattvalókat.⁶

Machiavelli kritikusaival (Foucault ezek között említi Innocent Gentillet-t, Nagy Frigyes, Guillaume De La Perrière-t és Parutát) valami egészen másról lesz szó. Náluk a hatalom birtokosa immanens viszonyba kerül az alattvalókkal (állampolgárokkal), és nem egy adott terület, hanem az ott élő népesség lesz tevékenysége „tárgya”. Az előadás címéül választott foucault-i neologizmus játékosan utal erre a szemléletváltásra: a *Gouvernementalité* a *gouvernement* és a *mentalité* összevonásából keletkezett szó. A 'kormányzatiság'-ként

³ Uo. 287. p.

⁴ Uo. 290. p.

⁵ Uo.

⁶ Ugyanezt állította II. stanfordi előadásában is 1979-ben. (*Omnes et singulatum* (Mindenként és egyenként is). A „politikai ész” kritikája felé. In Szokolczay Árpád (szerk): *A modernség politikai-filozófiai dilemmái a felvilágosodáson innen és túl. Michel Foucault írásaiból*. Bp, 1991, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 71. p.)

magyarított szóösszetétel arra a gyakorlatra utal, amelyet nem egy adott terület feletti uralom megtartása (= foucault-i 'szuverenitás'), hanem „a népesség sorsának jobbítása, gazdagodásának előmozdítása, életkörülményeinek és egészségi állapotának javítása, az emberek várható élettartamának meghosszabbítása”⁷ vezérel. Valami olyasmi, amit ma a szociális gondoskodó jóléti állam eszméjének neveznénk. Nem hiába kapcsolódik össze a kormányzatiság a polícia (az állam sajátos kormányzási technológiája⁸) gyakorlatával és a gondoskodást lehetővé tévő bürokratikus apparátus kialakulásával.

A kardinális újdonság a hatalom gyakorlásának módjában rejlik. Céljai elérésének érdekében a kormányzás „azokhoz az eszközökhöz folyamodik, melyek a népességhez immanensen hozzátartoznak”⁹. Ezt a lényegi összetartozást fogják megfogalmazni az államérdek tanának teoretikusai, akik szerint: „Az államnak megvan a maga racionalitása, akárcsak a természetnek, még ha ettől különbözik is. A kormányzás művészetének racionalitása nem transzcendentális szabályokban, valamely kozmológiai modellben vagy egy filozófiai és morális ideálban keresendő, ennek elveit abban kell feltárni, ami az állam specifikus realitását képezi.”¹⁰

A kormányzásnak három szintje létezik: önmagunk kormányzásának elveit a morál, a családi gazdaság kormányzásának elveit az oikonómia, a polisz kormányzásának elveit pedig a politika foglalja össze. Ami a modernitás¹¹ idején történt, az az oikonómiának a politikum szférájába emelése volt; így született meg a politikai gazdaságtan, mely a kormányzás művészetének elveit fogalmazta meg. (Magát a bürokrácia szót is egy politikai gazdaságtani műben használta először Vincent de Gournay, 1745-ben.) A családi összetartozás így a nemzetállam szintjére került. Ez a nacionalizmus születésének színtere.

Foucault azonban nem vonja le ezt a következtetést, sőt, a *kormányzatiságot* a középkori (és Machiavellire is érvényes) *szuverenitás* fogalmával *szemben* pozicionálja¹². Arra viszont utal egy helyütt, hogy a természetjogi kontraktualizmus képezte azt a teoretikus mátrixot, amelyben a kormányzás alapelveit elkezdték összegyűjteni.¹³

Itt egyfajta következetlenséget fedezhetünk fel. A természetjogi kontraktualizmus alap tétele, hogy minden politikai hatalom a nép (állampolgárok összessége) beleegyezéséből ered, ezáltal a szerződéselmélet elválaszthatatlan¹⁴ a népszuverenitás eszméjétől. Nem a szuverenitás áll

⁷ Foucault: „Kormány-fővel”... 301. p.

⁸ Foucault: *Omnes et singulatum*... 73. p.

⁹ Foucault: „Kormány-fővel”... 301. p.

¹⁰ Uo. 298. p.

¹¹ NB! Modernitás alatt Foucault nem a reneszánszsal kezdődő, a középkori világgéppel szemben önmagát megfogalmazódó korszakot nevezi. Az a kor, amelyben ezek a bizonyos változások lejátszódnak, nála a „klasszikus kor” elnevezést kapta. Itt tehát a modernitást a szokásos (nem foucault-i) értelemben használom.

¹² Vö. ezzel kapcsolatban: Foucault, Michel: A hatalom mikrofizikája. In *Nyelv a végtelenhez*. 326. p.

¹³ Foucault: „Kormány-fővel”... 299. p.

¹⁴ Ez a megfogalmazás valójában persze túl erős. A klasszikus kontraktualizmus két meghatározó szerzőjénél is problematikus ennek az állításnak a védelmezése; a szerződés társadalomkonstituáló és hatalomlegitimáló tényének elismerése nem szükségszerűen kapcsolódik össze a népfelség

tehát szemben a kormányzatisággal: a kormányzatiság elterjedésével párhuzamosan változott meg a szuverenitás természete, immanenciával itatódott át, és megváltoztatta irányát, egyben szekularizálódott is. Ez természetesen hosszú évszázadok eredményeképpen alakult ki így, nem Machiavelli kritikusaival jelenik meg először, és nem kompakt módon.

Hogy a nacionalizmus valami nagyon modern jelenség, és hogy szervesen függ össze a bürokratikus szervezett nemzetállamok létrejöttével, máig vitatott tézis. Vannak (pl. Popper vagy J. Rupnik), akik szerint a nacionalizmus valamiféle atavisztikus törzsi ösztönök felszínre törését jelenti egy modern, felvilágosult korban. Az ezzel szemben megfogalmazódó teóriát Ernest Gellner¹⁵ nevéhez szokás kötni, jóllehet, már az első jelentős, elemző összefoglalás szerzője, Lord John Acton¹⁶ is egyértelműen összekapcsolta a természetjogi kontraktualizmus, a jogi egyenlőség eszméjének elterjedését a nacionalizmus megszületésével.

Ebben az új politikai rendben a szuverenitás már nem egy (változó) személyhez kapcsolódik, hanem egy (többé-kevésbé) állandó területi egységhez (ld. Bodin) vagy politikai közösséghez (ld. Rousseau). Ezzel párhuzamosan strukturálódik át az alattvalók lojalitása is, amely immár nem egy királyi családhoz és számos lokális autonómiához kötődik, hanem a nemzet által lakott (egyetlen, kizárólagos) területhez. A John Stuart Mill nevéhez köthető tétel, miszerint a szabad intézmények feltétele, hogy a kormányok és a nemzetek határainak egybe kell esniük, a nacionalizmus alap tézisének tekinthető. A nacionalizmusnak megfelelő hatalomgyakorlási mód a nemzetállami szuverenitáson, egységes nyelven alapuló, bürokratikus szervezett hivatalnokállam: az immanencia eszmei és gyakorlati megvalósulása.

Ezen politikaelméleti modellnek egy szociológiai és episztemológiai megalapozását is adhatjuk. Előbbi Alexis de Tocqueville nevéhez köthető, aki *A demokrácia Amerikában*¹⁷ című művében máig ható módon mutatta be a társadalmi egyenlőség kialakulásának folyamatát. Tocqueville szerint az arisztokratikus társadalmi rend bukásával együtt tűnik el az ennek megfelelő politikai-hatalomgyakorlási mód is. Az egymás alá és fölé rendelt, a hierarchia révén összekapcsolt egyének közötti összetartó pillérek omlanak össze, és az individuumok egymás mellett találják magukat, mindenféle összekapcsoló erő nélkül.

Charles Taylor ezt a jelenséget egyértelműen köti össze a nacionalizmus kialakulásával¹⁸. Az ő interpretációja szerint a modernitás újdonsága az volt, hogy „a hierarchikusan szervezett, közvetett csatlakozású társadalmak” átadták a helyüket „a horizontális jellegű, közvetlen

gondolatával. Hugo Grotius szuverenitásfelfogása igen közel áll a középkori királyi krisztológia téziseihez (vö. Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról. I. kötet.* Bp, 1999, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 93–156. p.), és Hobbes szuverénje is a középkort idézi (vö. Hobbes, Thomas: *Leviatán. I. kötet.* Bp, 1999, Kossuth, 210–250. és 329–367. p.).

¹⁵ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism.* Oxford, 1983, Blackwell, 150 p.

¹⁶ Acton, Lord: Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. I kötet.* Bp, 1991, Atlantisz, 120–152. p.

¹⁷ Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia.* (La démocratie en Amérique). Bp, 1993, Európa, 1097 p.

¹⁸ Taylor, Charles: Nacionalizmus és modernitás. *Világosság*, 1995/8–9, 5–27. p.

csatlakozású társadalmaknak”¹⁹. Vagyis: a korábban létezett közvetítő hatalmak (ha úgy tetszik, lokális autonómiák) tűntek el: az individuum közvetlenül a (személytelen) államhatalommal találkozik szembe. Az arisztokratikus társadalmat az egalitárius-individualista váltja fel.

A kormányzat a nép megbízottjává válik, és ezzel párhuzamosan a korábbinál erősebb állampolgári azonosulás alakul ki a fennálló rezsim iránt.

Taylor fontos következtetése, hogy nemcsak a nemzetek hoznak létre fennmaradásuk érdekében nemzetállamokat, hanem maguk a modern (kormányzati) államok is a nemzetektől függenek. Nem véletlen, hogy nemzet és állam kölcsönös függésbe kerülnek.

Taylor Benedikt Andersont idézi, aki a nemzetállamokat „képzelt közösségeknek” tekinti. Ezek az államok „a társadalmi terek elképzelésének olyan módjaival [rendelkeznek], amelyekben osztoznak a társadalom tagjai.”²⁰ E ponton kapcsolódik Taylor elmélete az említett episztemológiai megközelítéshez.

A tér Henri Lefebvre²¹ szerint sem önmagától van, hanem észlelésünk függvénye. A tér első jelentéssíkját (perçu, észlelt) az emberi tevékenységhez köti. Miközben tevékenykedünk, észleljük a magunk körül lévő dolgokat, melyekből a fizikai tér képzete ered. A második síkot a konceptualizáció jelenti: mi magunk is hozunk létre tereket magunk számára. Egy ország, egy régió a valóságban nem létezik, csak mi konstruáljuk, alakítjuk a külső fizikai valóságot úgy, hogy annak objektumai szimbolikus jelentéssel telítődnek meg. A harmadik síkon aztán ez a konceptualizált tér önálló ontológiai státusszal ruháztatik fel, és gondolkodásunk, észlelésünk, cselekvésünk meghatározó tényezőjévé válik.

Lefebvre mondandójának lényege, hogy az ember a térstruktúrákat térszemléletének objektivációiként hozza létre, majd ezeket a valóság önálló tényezőinek tekinti, és ezek az objektumok mindennapos cselekvéseinek részeivé válnak. A megélt (vécu) tér, az életvilág tere éppen ezért mindig diszkurzív jellegű: egyfajta tudáshorizontot tételez fel, amelyben egy adott közösség saját magát definiálni képes. (Vö. a Taylor által mondottakkal.)

A modern bürokratikus nemzetállam ezt a diskurzust sajátítja ki: „a társadalomról szóló tudás termelésének fontos és elsődleges pólusává vált a térbeliség vonatkozásában is, emellett pedig rendelkezik azon mechanizmusok felett, amelyekkel az általa képviselt igazságnak érvényt szerez”²². A népesség pedig ezt a tudást fogyasztja és termeli újra. A nemzetállam a plurális, interszjektív tértermelés lehetőségétől fosztja meg polgárait: készként adott kereteket rajzol fel számukra. Ez a kormányzás.

¹⁹ Taylor: l.m. 9–10. p.

²⁰ Uo. 9. p.

²¹ Lefebvre, Henri: *The Production of the Space*. Oxford, 1991, Blackwell. Elméletét ismerteti: Varró Krisztina: A régió mint diszkurzív termék. *Tér és Társadalom*, XVIII/1. szám (2004), 74. p.

²² Varró 83. p.

2 A nemzetállam kompetenciavesztése és a politikai tér új szerveződése

Manapság ennek a modernitástól örökölt struktúrának a válságával találjuk szemben magunkat. A kormányzatiság meghatározását (a fentiek alapján) elvégezhetnénk a minisztériumok felsorolásával: a kormányzás nem más, mint mindazon dolgokról gondoskodni, amikkel az egyes minisztériumok foglalkoznak.

Ma azt tapasztaljuk, hogy nincs olyan terület, ahol egy nemzetállam saját szuverenitását minisztériumain keresztül megjeleníthetné. És itt nemcsak olyan evidenciákra kell gondolnunk, mint a külügy és a honvédelem. A járványok és a nagy népbetegségek megfékezése, az oktatás korszerűsítése, versenyképessé tétele, a bűnözés elleni védekezés mind-mind nemzetközi ügy. Ott tartunk, hogy még a demográfiai problémák sem kezelhetők nemzetállami keretek között (ld. migráció, foglalkoztatás és társadalombiztosítás összefüggései).

Ha az európai integráció történetét vizsgáljuk, világosan kirajzolódik az a homogenizáló tendencia, amely fokozatosan a brüsszeli bürokrácia kezébe csúsztotta a korábban az államok szintjén meglévő kompetenciákat. Ez ugyanakkor nem kizárólag európai jelenség.

A globalizmusnak²³ nevezett folyamat elnevezése arra utal, hogy minden probléma egyszer világméretűvé válik. Az új, hálózati elven szerveződő gazdaság, a policentrikus gazdasági tér, a clusterek megjelenése ugyanakkor nemcsak a globális tendenciákat erősíti. A nemzetállami kompetenciák gyengülése egyben a lokális-regionális tényezők felértékelődését is magával hozza. Miközben tehát a korábbi, kormányzati szint veszt jelentőségéből, a globális és a regionális szint felértékelődik (ezt is fényesen igazolja az Európai Gazdasági Közösség története, majd a Maastricht utáni támogatási rendszer). Mindkét kihívó nyíltan kétségbe vonja a nemzetállami szuverenitást, a népszuverenitás modern értelmezését, és az országhatárokat nem adottságként, hanem leküzdendő akadályként értelmezi. Az állami bürokrácia nem a jogi-rationális hatalomgyakorlási mód sine qua nonja többé²⁴. Crosier Weberrel szemben úgy látja, hogy a bürokráciának a diszfunkcionalitás nem betegsége, hanem természetes velejárója, mindig jelentős mértékben irracionális tényezők határozzák meg működését, ráadásul önkorrekcióna képtelen testületről van szó. A hivatali apparátus, amely egykor az állam szuverenitásának látható megjelenése volt, most leépítendő tehertétellé válik.

A fenti folyamat szociológiai aspektusát szintén Tocqueville és Taylor nyomán vázolhatjuk fel. A jeles XIX. századi francia gondolkodó szerint a feltételek egyenlővé válása nem amerikai jelenség, hanem fokozatosan általánossá fog válni az összes politikai testületben. Taylor ezt úgy fogalmazza meg, hogy a horizontális tagolódású társadalmak egyre átfogóbb,

²³ Szándékosan használom a 'globalizmus' és 'regionalizmus' kifejezéseket, a 'globalizáció' és 'regionalizáció' szavak alakjuknál fogva valakinek az aktivitására, szándékosságára utalnak (mintha lenne valaki, aki „csinálja” a globalizálódást), míg az előbbieket a folyamat szerves voltát fejezik ki.

²⁴ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I. Szociológiai kategóriatan. Bp, 1987, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 225–232. p.

személytelenebb egységek iránti kötődéseket alakítanak ki²⁵. Tocqueville szerint elkerülhetetlen, hogy az emberek egyre inkább egymáshoz hasonlóknak ne érezzék magukat. Taylor pedig úgy látja, hogy az egalitárius-individualista társadalomnak ab ovo nem lehetnek világosan felrajzolható határai: úgy tűnik, a kanti álom teljesül, mindannyian egy világgöztársaság polgáraivá válunk.

Ismeretelméleti oldalról tekintve azt látjuk, hogy az állam totalizáló igénye kudarcot vallott: lokális diskurzusok sokasága jött létre (ha posztmodernül szeretnék fogalmazni, mondhatnám azt, hogy a nemzeti metanarratíva átadta a helyét kis lokális narratívumoknak). S mint Lefebvre-től tudjuk, ez a sokelemű konceptualizált tér válik életvilágunk keretév: identitásunkat nem kizárólag nemzetállami szinten definiáljuk, hanem ezekhez a kisebb társadalmi terekhez kapcsolódóan. Fontos itt megjegyeznünk, hogy a lokalitás nem szükségszerűen jelent földrajzi értelemben vett teret. A társadalmon, mint testen (kvázi-téren) belül megjelenő identitásokról van szó, amelyek a fizikai térben (perçu) akár diszkontinuusak is lehetnek (mint pl. egy-egy futballcsapat rajongóinak köre). Ezért nem beszélhetünk a középkori regionalitás újjáéledéséről – hogy a másik cáfolandó tézisre is kitérjek. Ugyanis ez a tér nem az a tér, amit egy tartomány jobbjai érzekeltek a XIV. században. Életvilágunkat ma keresztül-kasul szabdalják a térrel kapcsolatos észleleteink, s míg a középkori alattvalók lokális-regionális identitásukat (autonómiájukat) mint tartós kereteket készen találták, addig a ma emberének önmeghatározása folyamatosan fluktuálódik különböző, általa vagy mások által előállított térstruktúrák között.

A legfontosabb változás abban áll, hogy az állam mostantól kezdve csak egyik szereplője a térről szóló diskurzusnak, amely a taylori modell szerint is demokratikusabbá vált. A tér új arcot kapott. A miénk itt.

S hogy ez miként hat a szuverenitás modern értelmezésére?

Abból a tételből indultunk ki, hogy a középkori szuverenitásfogalom értelmében az **uralkodó** a transzcendencia, külsődlegesség, esetlegesség viszonyában van az alattvalókkal. Uralma az adott területhez való viszonyban jelenik meg, ezt a viszonyt fogja védelmezni seregével, országa határain.

A modern nemzetállam lényege, hogy a szuverén maga a nép lesz. A kormányzás a népesség létéhez képest immanens hatalomgyakorlási mód: saját magából hívja elő működési elveit. Az országhatár e szabad intézmények záloga és szimbóluma.

A kormányzatiság válsága pedig nem jelent mást, minthogy a lojalitás irányának megváltozásával az **alattvalók** (polgárok) válnak transzcendenssé, külsődlegessé és esetlegessé az állami apparátushoz képest: élhetünk bárhol e világban, szabadon változtathatjuk állampolgárságunkat, letelepedhetünk a földgolyó bármely pontján. Egybetartozásunk nem (kizárólag) nemzeti elven definiálható. Az országhatár esetleges diszkurzív tény, ami nem azt jelenti, hogy tetszés szerint változtatható, hanem hogy az individuuum identitása oldaláról nézve nincs különösebb jelentősége.

²⁵ Taylor: l.m. 10. p.

Mégsem a kanti álom teljesült. A világpolgári republikanizmus ugyanis nem erény alapú (e tekintetben tehát Machiavelli megint csak nem korszerű), hanem érdek által meghatározott: az egymással versengő alternatív lokális diskurzusok érdektöredékei konstituálják.

Nem látom, hogy volna válaszunk ezekre az új kihívásokra. A bürokrácia természetéhez tartozik, hogy lassú, nehézkes. Irreleváns megnyilvánulásaira legjobb példa, amikor kergemarhakór, sertéspestis vagy madárinfluenza üti fel a fejét valamelyik országban. Az apparátus azonnal lép: szuverenitásának maradványát fennen lobogtatva lezárja a határait az adott országból érkező húskészítmények előtt. Holott a kérdés megoldása nem az ő kompetenciájába tartozik. És ezzel még akkor sem hajlandó szembesülni, amikor egy harmadik ország apparátusa éppen az ő kolbászai előtt zárja le határait. Merthogy a járvány (főként ha madarakat érint) pont ezt nem ismeri. Mármost a határokat...